

Principie de lingvistică ca introducerea la "Istoria limbii române"

Denn so wundervoll ist der Sprache die Individualisierung innerhalb der allgemeinen Uebereinstimmung, dass man eben so richtig sagen kann, dass das ganze Menschengeschlecht nur eine Sprache, als dass jeder Mensch eine besondere besitzt. Unter den durch nähere Analogien verbundenen Sprachähnlichkeiten aber zeichnet sich vor allen die aus Stammverwandschaft der Nationen entstehende aus...*

W. v. Humboldt

Prefață

În cestiuni de o natură socială, soluțiunea atinge totdeauna pînă la un punct deprinderile noastre, interesele, amorul propriu sau vanitatea, dorințele și tendințele, fel de fel de coarde individuale sau colective, cari zbîrnîie mai lesne prin emoțiune decît prin rațiune. De aci dificultatea nu numai de a constata adevărul, dar mai mult încă de a face pe ceilalți să-l înțeleagă și să-l primească.

Nemic mai social ca limba, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelial societății. Nemic mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri emoționale în loc de cele raționale. Limba unui popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinților, cu leagănul, cu mama, de unde ea se și numește "limbă maternă", expresiune sublimă, necunoscută anticității, născută în Italia din veacul de mijloc și pe care de la gîntea latină au împrumutat-o apoi germanii¹. Zicînd aceasta, iată că eu însumi, ca român, simțesc o caldă emoțiune. A o birui pe deplin, a o supune rațiunii celei reci. fără a scoate măcar un suspin de protestare, e anevoie. Momentul cel mai priincios pentru constatarea, înțelegerea și primirea adevărului este acela cînd o cestiune socială a fost deja exagerată în două direcțiuni opuse: căci numai atunci emoțiunea, izbită prin antiteză, se sperie de extreme, se oprește cu nedumerire, recheamă ea însăși ajutorul rațiunii.

Un asemenea moment a sosit pentru graiul român.

* * *

Nu e aci vorba de *limba literară*, și cu atît mai puțin de *limba științifică* în specie.

Națiunea română a făcut într-un scurt interval nește pași atît de mari și atît de iuți pe calea progresului general, încît, cercul său de cugetare lărgindu-se peste măsură, literatura la noi și mai ales știința se vād silite vrînd-nevrînd a căuta din afară un arsenal de expresiuni pe cari nu le află de loc sau nu le găsesc după plac în graiul poporului. Acel arsenal ni-l procură latina și limbile romanice, de cari ne leagă gîntea, curentul de aspirațiuni, însăși provenința culturii noastre actuale.

Această procedură de a forma o limbă literară comună tuturor românilor o indicase cel întii, pe la finea secolului trecut, bănățeanul Paul Iorgovici, a cărui carte, pe o scară modestă, este pentru noi. cu tot dreptul, ceva ca a lui Dante "De vulgari eloquio", pentru limba literară a Italiei². Heliade n-a făcut în Muntenia decît a aplica și a propaga ideele lui Iorgovici. Tot așa Asachi în Moldova.

Orice s-ar face, orice s-ar zice, literatura română, mai cu seamă cea științifică, și-a croit deja o limbă, pe care o înavuțește și o va înavuți mereu, nu cu elemente slavice, maghiare, turce etc., ci numai cu elemente latine. Dacă latinitatea nutrește într-un mod aproape exclusiv limba literară engleză, deși germanică în fond, apoi cu cît mai vîrtos ea nu poate a nu fi unica sorginte firească pentru limba literară română.

Nu aceasta însă, repetăm încă o dată, ne preocupă în cazul de față; nu literatura și nu actualitatea sau viitorul, ci numai graiul poporan în dezvoltarea lui istorică, în înlănțuirea cea nemeșteșugită a

fenomenelor ce-l caracteriza de la naștere și pînă astăzi, în toate cîte constituie individualitatea lui bine definită în sînul familiei lingvistice neolatine și-n concertul limbilor în genere.

* * *

Primele încercări asupra graiului poporan al românilor, conduse într-un mod ceva mai sistematic, se datoresc unei pleiade de ardeleni: Șincai, Samuil Micu, Petru Maior, a căroră mărime trebui măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea română, a o deștepta cu *orice preț*. “*Sînteți fii ai Romei!*”, au strigat ei; și românul, zguduit din somn, s-a pus pe gînduri.

În acest chip s-a plăsmuit la noi și a crescut treptat pînă la un *non plus ultra* o direcțiune unilaterală în sensul latin. Toate elementele limbei române sînt latine și numai latine. Se știe că Lexiconul Budan de la 1825, a cărui partea etimologică este opera lui Petru Maior, trage pe turcul *alai* din latinul *aula*, pe slavicul *becisnic* din latinul *imbecillis*, pe albanezul *brad* din latinul *abies*, *brânza* din *prandium*, *bardă* din *dolabra*, *ceas* din *caedo* etc.

Această scoală a produs doi bărbați de-naintea căroră cată să se-nchine toți românii: Cipar și Laurian. Cipar a supus cel întîi unui studiu critic vechile texturi române. Laurian, pe de altă parte, a presimțit, înainte de somități occidentale, două dintre pîrghiile cele fundamentale ale lingvisticei contimpurane: *ne-nterupta continuitate dilectală și reconstrucțiunea prototipurilor*. Cînd el zice că dialectul sard unește Italia cu Spania, dialectul piemontez pe Italia cu Francia, iar dialectul sicilian pe Italia cu România; cînd el reconstruiește apoi pentru “Tatăl nostru” românesc de astăzi trei tipuri succesive anterioare, cari îl leagă cu “Pater noster” latin, procedura poate fi necorectă, dar ideea - dezvoltată mai tîrziu, de Schleicher, de Schuchardt, de Ascoli - e roditoare și adevărat științifică³.

Și totuși această scoală, pe care o justificau împregiurările nașterii sale și latinitatea cea reală a limbei române, trebuia să cază prin exces.

* * *

Cealaltă direcțiune unilaterală, într-un sens exagerat antilatin sau chiar latinofob, o reprezintă mai cu seamă Cihac în tomul II din “Dictionnaire d’etymologie daco-romane”, căci în tomul I el se ținea cam incolor. Cihac a lucrat vreo zece ani, răsfoind tot felul de vocabulare, pentru ca să ne dea la urma urmelor un volum de peste 800 de pagine, în care să tinză a dovedi că:

1° Limba română cuprinde în sine de două ori mai multe cuvinte slavice decît latine, cari sint deopotrivă la număr cu cele turce.

2° Elementul latin e atît de proaspăt la noi, încît în Evul mediu, pe cînd românii făcuseră cunoștință cu slavii: *..on est tenté de croire que l’élément latin n’était pas encore entré de ce temps-là dans la chair et le sang de la nation*⁴.

3° Afară de elemente slavice, turce, neogrece, maghiare și prea puține albaneze, adecă cinci categorii peste tot, ba chiar numai patru, fiindcă, după Cihac: “*l’albanais ne nous a donné directement qu’un très petit nombre de vocables, et même ces mots ne sont pas d’origine albanaise*”⁵, nu există în graiul român absolutamente nici un alt ingredient străin.

4° Elementele slavice, cari constituie jumătatea limbei române după Cihac, au început a se introduce la noi anume de atunci cînd: “*Ies Roumains ont ete christianisés par les Slovènes*”⁶, prin urmare cel mult în secolul IX.

5° Nu se află nici o vorbă, dar nici una, pe care slavii și ceilalți vecini s-o fi luat de la români, ci pe toate le-au primit numai românii de la vecini și mai ales de la slavi, căroră noi le datorim pînă și pe *Traian!*⁷

Din toate acestea rezultă, fără ca Cihac să ne-o spună într-un mod expres, cum că de la Trăian pînă la Ciril și Metodiu românii nu vorbeau aproape nici o limbă, fiind un popor mut, căci latina “*n’était pas encore entré dans la chair et le sang de la nation*”, turcii și ungurii nu se arătaseră încă, iar slavii nu se apucară a ne creștina.

De aci mai rezultă încă, și Cihac ne-o spune el însuși cu o fragedă candoare, cum că vorbele române cele eminentamente creștine ca: *biserica* = lat. *basilica*, *botez* = lat. *baptizo*, *duminica* = lat. *dominica*, *păresimi* = lat. *quadragesima*, *cruce* = lat. *crux* etc. nu ne-au venit de la romani, ci: “*sont venus, sans aucun doute, d’une source gréco-latine du Moyen-Âge*”⁸.

Lui Cihac, ce e drept, îi scapă într-un loc de a zice că: “*elementul latin formează, fără îndoială, substanța limbei române*”⁹, și pe “substanța” el chiar o subliniază; dar ce fel de *substanță* poate fi aceea, care în curs de opt *secoli*, de la colonizarea romană a Daciei pînă la apostolatul slavilor, “nu intrase în carnea și-n sîngele națiunii”!

După Cihac, afară de sfera curat lexică, elementul slav ic “preponderează”, la români în sufixuri în nomenclatura locală, în terminologia botanică, în “forma interioară a limbei”; mai adăogîndu-se că poezia noastră poporană e slav ică de sus pînă jos: “*par le langage, le sujet, la forme*”¹⁰.

Cu alte cuvinte, dacă teoria lui Cihac poate fi înțeleasă într-un fel și dacă o înțelege măcar el însuși, apoi numai doară în acel sens că limba română este un *dialect neoslav ic*.

* * *

Ca *metodă*, Cihac este inferior Lexiconului Budan de la 1825. Petru Maior are grijă, cel puțin, de a arăta, chiar în capul operei sale, diferitele tranzițiuni fonetice, prin cari poate sau trebui să treacă un cuvînt latin pentru a intra în limba română. Bună sau rea, totuși este o metodă. Cihac e mai puțin scrupulos. El nu indică nicăiri vreun criteriu după care se conduce. Pentru dînsul, fără ca să mai vorbim de biete le vocale, toate consoanele pot trece în toate consoanele, toate consoanele pot dispăre dintr-o vorbă, toate consoanele se pot introduce într-o vorbă: *pipa* poate să derive din *lulea* și *lulea* din *ciubuc*, ajunge numai identitatea sau analogia sensului.

[...]

Să ne mai miram oare că pînă și *Solomon* este pentru Cihac un cuvînt slav ic? Vorba, românească *solomonie* “sorcellerie, sortilège, magie”, adecă ceea ce în Occidente se numea “*claviculae Salomonis*”, „*la clavicule de Salomon, titre d’un livre de magie attribue fausement a Salomon*”¹¹, Cihac nu se sfiește a trage din slav icul *шалень*. “îndrăcit”, pe care-l înrudește apoi cu maghiarul *csal* “înșelăciune” (II, 384).

Ca onestitate științifică, reputațiunea lui Petru Maior e mai pe sus de orice muștrare. Niciodată el n-a născocit un cuvînt, o formă, o semnificațiune, după cum îi venea mai bine la socoteală. Cu o adîncă părere de rău, nu putem zice tot așa despre Cihac. El nu numai dă ca poporane nește vorbe pe cari nu le va înțelege un singur român și cari n-au figurat chiar în *biurocrație* sau în cler decît numai doară în scurtele intervaluri ale ocupațiunilor rusești, fără a rămîne în limbă, bunăoară *hodul delei* (II, 139) = rus. *ход дела*, dar încă inventează *ad-hoc* cuvinte slav ice.

Astfel, într-un exemplu de mai sus, pentru a lega mai strins sub raportul fonetic pe românul *solomonie* cu slav icul *шалень*, Cihac ne zice că polonește *szalamanic*, *szlomic* însemnează “*tourner la tête à quelqu’un, éblouir etc.*”, iar *szalamanie* “*éblouissement, séduction, duperie*”. Căutați aceste cuvinte în Linde, unicul dicționar polon complet, mai voluminos decît cel francez al lui Littré. În deșert! Ele nu se găsesc acolo. Cihac le-a inventat.

E foarte caracteristic că un susținător atît de îndrăzneț al slavismului limbei române nu este în stare el însuși de a citi un text în vreunul măcar din dialectele slav ice. Numai astfel se explică pentru ce dicționarele slav ice cele mari, adevărat serioase, întemeiate pe citațiuni textuale, precum este cel polon al lui Linde, cel bohem al lui Jungmann, cel paleoserbic al lui Danicic, acela al Academiei din Petersburg etc., i-au rămas cu totul necunoscute...

Nu numai ca metodă și ca onestitate științifică, dar și ca principiu, exagerațiunea latinomană a lui Petru Maior este mai legitimă decît exagerațiunea slavomană a lui Cihac.

Petru Maior, exagerînd latinitatea graiului român, exagerează un adevăr, la care știința tot va trebui să revină, după ce-și va da mai întîi osteneala de a înlătura trăsura le cele încărcate. Cihac, din contra, exagerînd slavismul românilor, ba încă sub toate puncturile de vedere, exagerează o exagerațiune, care ia nește proporțiuni gigantice pentru a deveni o curată fantomă¹².

Ambele exagerațiuni însă provoacă deopotrivă necesitatea de a se supune graiul român unui nou studiu, ale cărui rezultate pot fi înțelese și primite de astă dată în toată obiectivitatea lor, dezbrăcată de orice senzaționalism, deoarece lumea s-a săturat deja de *prea-prea* dintr-o parte și *foarte-foarte* din cealaltă.

Aceasta este ținta operei de față.

* * *

Limba română oferă linguistului un câmp de cercetare pe atât de nou, pe cât și de important.

Nou, căci pînă acum ea a fost studiată din cînd în cînd într-un mod monografic, dar nu s-a scris încă nimic solid asupra totalității sale.

Important, căci ea singură reprezintă ramura orientală a familiei romanice, avînd astfel în cumpănă aceeași greutate pe care o are ramura occidentală întregă, adecă dialectele italiene, spaniole, portugeze, provențale, retoromane și franceze luate la un loc.

Tocmai de aceea însă, prin noutate și prin importanță, studiul limbei române cere *a fortiori*:

1° Deplina cunoaștere și aplicarea riguroasă a principiilor generale ale lingvisticii;

2° Adunarea și aprofundarea în specie, după putință, a tuturor monumentelor literare și a tuturor dialectelor române.

De aci împărțirea operei de față în două secțiuni.

O știință în progres, ca și un individ care mereu se îmbogățește, are trebuință din cînd în cînd de un bun inventar al averii sale pentru ca să știe tot ce posedă, tot ce a cîștigat, tot ce a pierdut, tot ce-i prisosește și tot ce-i mai lipsește încă.

În ultimii zece ani, începînd de la “Cursul” lui Ascoli¹³, lingvistica a fost brăzdată în atîtea direcțiuni diverse și semănată cu atîtea nouă idei, datorite mai cu seamă generațiunii celei tinere, ca Johannes Schmidt, Ludwig, Sayce, Leskien, Breal, Brugmann, Caix, Gustav Meyer etc., între cari să nu uităm pe d-na Carolina Michaelis, încît inventarele din trecut nu se mai potrivesc cu avutul de astăzi, iar avutul de astăzi îmbrățișează nu numai roadele cele culese, dar mai mult încă pe acelea ce răsar pentru ziua de mîni și se pot deja privi mai de-nainte ca dobîndite.

Intr-un cuvînt, lingvistica actuală e mai departe de lingvistica lui Schleicher decum era lingvistica lui Schleicher de lingvistica lui Bopp.

Un inventar al acestei nouă faze a științei îl încercăm noi în prima parte a operei de față sub titlul special de “Principie de lingvistica”.

* * *

“Istoria limbei române”, obiectul părții a doua, este o consecință și tinde a fi o sinteză a numeroaselor texturi publicate în *Cuvente den bățîni*, alăturîndu-se cu toate tipăriturile noastre cele vechi, mai ales din secolul XVI, precum și cu mai multe manuscripte inedite de aceeași epocă, dintre cari ne mărginim a menționa aci prețiosul Evangeliar de la 1574 din *British Museum* și nu mai puțin prețiosul codice în posesiunea profesorului Sbiera de la Cernăuți....

20 decembre 1880

București

*“Individualizarea pe fondul concordanțelor generale este atît de admirabilă, încît se poate afirma mai curînd că întreaga omenire vorbește aceeași limbă, decît că fiecare om are o limbă a sa. Dintre similitudinile lingvistice bazate pe analogii mai intime se evidențiază, în special, cea decurgînd din înrudirea genealogică a națiunilor”

¹ Cfr. Steintal, *Von der Liebe zur Muttersprache*, în *Gesammelte kleine Schriften*, Berlin, 1880, p. 100: “Auch sind nicht die Deutschen die Schöpfer des Wortes *Mutter Sprache*, sondern die Italiener”.

² Iorgovici, *Observații de limba rumânească*, Buda, 1799, p. 77-9.

³ Laurian, *Tentamen criticum*, Viennae, 1840, p. LVII-LVIII.

⁴ Cihac, *Dict.*, II, p. IX-X.

⁵ *Ibidem*, p. XIII.

⁶ *Ibidem*, p. IX.

⁷ *Ibidem*, p. 423. Cfr. *Cuvenle den bătrâni*, t. 2, p. 303-6.

⁸ Cihac, *Dict.*, II, p. XIII.

⁹ *Ibidem*, p. VIII.

¹⁰ *Ibidem*, p. IX.

¹¹ Littré, *Dict.*, I, p. 640. - Cfr. Nisard, *Histoire des livres populaires*, Paris, 1854, t.1, p. 173: “*Josephe [5] rapporte (Antiq., VIII, eh. II) que Salomon se servait de la connaissance qu’il avait des choses naturelles pour composer divers remèdes, entre lesquels il y en avait même, dit-il, d’assez puissants pour chasser les démons. Sur ce fondement, des imposteurs ont publié, sous le nom de ce roi, plusieurs ouvrages de secrets de médecine, de magie et d’enchantelements ...*” - Cfr. Collinde Plancy, *Dictionnaire infernal*, Paris, 1836, p. 592-4, verbo *Salomon*.

¹² Cfr. mai jos, p. 96-100.

¹³ Ascoli, *Corsi di glottologia*, Torino, 1870.

(B.P. Hasdeu, *Istoria limbei române*, partea I, *Principie de lingvistică*, în Id., *Cuvenle den bătrâni*, III, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, EDP, București, 1984, pp. 8-13)